

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

УДК 340.12: 572.08

Г. З. ОГНЕВ'ЮК^{1*}

^{1*}Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна), ел. пошта a.ogneviuk@gmail.com, ORCID 0000-0003-0529-2551

АНТРОПОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ У ДОСЛІДЖЕННІ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ

Мета. Дослідження спрямовано на висвітлення в історично-порівняльному контексті впливу антропологічних вчень на розвиток і формування такого правового явища як "правова визначеність", доведення того, що категорія правової визначеності з'явилась як наслідок антропоцентричного філософського підходу у праві. **Теоретичний базис.** У статті із застосуванням системного підходу було проаналізовано змістовне наповнення терміну "правова визначеність". Аксиологічний підхід дав змогу узагальнити різні прояви правової визначеності в межах одного ціннісного поняття й узагальнити його, сформулювавши та відзначивши важливість антропофілософського підходу в дослідженні правових явищ. Використано метод порівняння, аналізу, синтезу, узагальнення філософських концепцій, в яких знаходив свій вияв принцип правової визначеності в різні періоди історичного розвитку. **Наукова новизна.** У даній статті підтримується широкий підхід до розуміння принципу правової визначеності, а останній відноситься до загальнотеоретичних правових принципів. Стверджується, щоправова визначеність складається з ряду вимог до правотворчості та правозастосування. При проведенні історичного аналізу цих вимог правової визначеності встановлено, що вони історично зароджувались і розвивались як частина антропологічного філософського вчення та згодом були втілені у праві. Зв'язок з антропологічним вченням у юриспруденції трансформується у залежність між реалізацією принципу правової визначеності та правами людини. **Висновки.** Антропологічні підходи до дослідження правових явищ дають змогу надати праву ціннісної гуманістичної орієнтації. Права і свободи людини як найважливіша соціальна цінність вимагають дотримання їх навіть тоді, коли законодавство є недосконалим, неузгодженим, містить прогалини і невизначеності. Принцип правової визначеності дає змогу подолати ці труднощі, завдяки йому узгоджуються вимоги законності та дотримання прав і свобод людини. Цей принцип є загальноправовим, а його зміст розкривається через сукупність складових – вимог.

*Ключові слова:*правова визначеність; антропологія права; принцип права; res judicata; антропоцентризм; принцип справедливості

Вступ

Поступовий відхід від позитивістського розуміння права ставить перед філософією права так і перед галузевими науками ряд питань, зокрема про: 1) чіткість, зрозумілість і доступність правого припису для людини, відсутність суперечливих і взаємовиключних положень; 2) стабільність та прогнозованість правових позицій, що виникають у правозастосуванні; 3) дотримання порядку прийняття нормативно-правових актів та введення їх у дію; 4) межі дискреційних повноважень органів держави, зокрема при застосуванні до особи юридичної відповідальності. Ці вимоги входять як складові до багатоелементного поняття "правова визначеність". Правова визначеність постає як принцип у різних правових галузях, зокрема, у Європейських країнах. Застосування цього принципу пов'язується з "дерегуляцією, більшою гнучкістю та ефективністю права" (Vaate, 2017, р. 5).

У сфері правового регулювання завжди є людина, для якої правові норми втілюються в актах індивідуальної дії, набувають конкретного значення. Сприйняття нею правових приписів, можливість узгоджувати свої дії з ними, керуватись приймаючи рішення і формуючи своє майбутнє, впливає на можливість реалізації нею прав і свобод людини і громадянина, які є найвищою соціальною і правовою цінністю. Правова визначеність, яка розглядається як правовий принцип, втілює в собі елементи, що враховують не тільки

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

пряме підпорядкування людини державній владі, а враховують і зворотній зв'язок – сприйняття, повагу та слідування правовим приписам, які людина демонструє у відповідь. На сучасному етапі принцип правової визначеності стає об'єктом посилення у судових рішеннях, однак свого усталеного визначення у філософських та теоретичних правових дослідженнях він не отримав.

Мета

Із врахуванням вищенаведеного, метою статті є розкриття змісту правової визначеності через застосування антропологічного підходу, проведення антропо-історичного аналізу і дослідження того, як зароджувалось і розвивалось вчення про правову визначеність і якого значення набуло це поняття у сучасному праві. Відтак дослідження змісту цього принципу із застосуванням антропологічних підходів дасть змогу розкрити його значення для правової системи, для утвердження гуманістичних начал у праві.

Виклад основного матеріалу

Термін "правова визначеність" принесений в Україну разом з рішеннями Європейського суду з прав людини набуває все більшого поширення як у наукових працях, так і в судовій практиці. Незважаючи на це, усталеного значення цього терміну у теорії і філософії права немає.

З моменту появи терміну "правова визначеність" на теренах України існують два основних підходи до розуміння його змісту: вузький і широкий. Представники загальних теоретичних шкіл дотримуються широкого розуміння цього терміну, вважаючи його багатоелементним і вказуючи на зв'язок з верховенством права. На актуальність такого підходу звертали увагу у своїх роботах С. Погребняк та М. Козюбра. Широкий підхід до розуміння правової визначеності є індивідуальним проявом загального широкого підходу до розуміння права, що сформувався з кінця XIX ст., на протипагу поетапній зміні правових концепцій одна одною. Вузький підхід зосереджується на окремих проявах правової визначеності в межах певної галузі права.

У зарубіжній практиці принцип правової визначеності тлумачиться як загальноправове явище. Зокрема, Луїз Маріоні (Marinoni, 2012) стверджує, що "правова визначеність є основоположним правом і неодмінним принципом правової держави" (р. 255). На відміну від представників процесуального права, що схильні розглядати правову визначеність як міжгалузевий процесуальний принцип і ототожнювати його тільки з вимогою *res judicata* – вимогою остаточності судового рішення, – у галузевих дослідженнях матеріального права переважає підхід, згідно з яким правова визначеність є загальним принципом права, що притаманна усім галузям права. Досліджуючи принципи земельного права, Б. Тоцький стверджує, що сучасна концепція правової визначеності втілена у ст. 22 Конституції України, згідно з якою права і свободи людини не є вичерпними, а звуження їх змісту чи обсягу не допускається (Totskyi, 2014, р. 206).

У дослідженнях фінського вченого Јuha Raitio стверджується, що принцип правової визначеності "незважаючи на відсутність чіткого визначення у фінському праві та інших правових джерелах, є загальноправовим принципом, що уособлює передбачуваність у праві" (Raitio, 2012, р. 11).

Неоднозначність і одночасно багатогранність тлумачення даного поняття спричинена рядом чинників – 1) словосполучення "правова визначеність" складається зі слів загального

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

вжитку, відтак його зміст можна встановити через зіставлення їх значення; 2) поняття використовується у різних галузях правової науки, внаслідок чого зміст поняття охоплюється не повністю, а застосовуються лише окремі, притаманні ситуації, його аспекти; 3) відсутні доктринальні теоретичні праці присвячені дослідженню правової визначеності в Україні; 4) невстановленим є зв'язок "правової визначеності" з іншими правовими принципами.

Досвід зарубіжних країн, де принцип правової визначеності широко застосовується і є частиною правової дійсності свідчить, що зміст правової визначеності слід розкривати не через догматичний підхід, буквальне тлумачення, а через аналіз його змістових елементів, їх проявів, крізь призму прав і свобод людини.

Досліджуючи філософсько-лінгвістичні особливості правових термінів у працях Г. Харта К. Доліва стверджує, що:

Коли мова йде про правові концепції, традиційні описові дефініції не відображають їх змісту, що витікає з аномальної багатозначності правових термінів та відрізняє їх від слів звичайної мови, загальноживаних у повсякденному житті. Правові терміни характеризуються тим, що хоча більшість людей знають про них, вони не розуміють їх зміст. (Doliwa, 2016, p. 240)

Тому для дослідження поняття слід спиратися на наукові підходи, використовувати методологію філософії права, правової антропології, загальної теорії держави і права. Це твердження в повній мірі стосується і правової визначеності.

Дослідження правової визначеності через антропологічний підхід дасть змогу відійти від буквального тлумачення терміна, заглибитись у його природу, проаналізувати зв'язки з іншими правовими принципами. "Можна стверджувати, що юридична антропологія може найкраще поєднати етнографічні вчення і юридичну практику, і дати найбільш точне пояснення про природу зв'язку між людиною і правом" (Barcelo, 2015, p. 204). В контексті антропологічних вчень минулого і сучасності розглядаються питання місця людини у праві, зворотна реакція, яку демонструє людина, отримуючи владний припис від держави.

Про присутність у суспільстві права можна говорити лише в тому випадку, коли кожен член суспільства визнаний державою як розумна істота, здатна самостійно вирішувати що йому краще. У взаємовідносинах права і особи право як система обов'язкових норм дозволяє регулювати практику держави по відношенню до особистості. Найбільш прийнятною позицією в розумінні права,

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

з урахуванням орієнтації на людину є позиція, де право є соціальною гарантією свободи суспільно визнаної автономної особи.

(Kravchenko, 2008, p. 172)

Слід сказати, що людино центристський підхід до розуміння права відстоювався філософами з давніх часів, відтак поява "правової визначеності" як поняття, що втілює антропологічний підхід у праві є явищем історично обумовленим, а не випадковим.

Складові правової визначеності, про які зазначалося вище, ставали об'єктами антропологічних філософсько-правових досліджень з давніх часів. Перші відомі нам писані джерела права переслідували принаймні дві цілі – систематизувати і оприлюднити правові норми, виставити їх на загал. Філософи античності підкреслювали значення закону, яке полягало у визначенні правильної і протиправної поведінки людини (Aristotle, 2000, p. 84), зазначали, що посадові особи можуть оцінювати людську поведінку на предмет протиправності лише тоді, коли закони не в змозі дати точної відповіді на це питання. Саме це вчення сьогодні виявляється у підтриманій сучасниками позиції, що людина повинна знати і розуміти зміст правового припису, на підставі цього визначати свою поведінку, вміти відрізнити правомірне від неправомірного.

Про зв'язок ідей середньовічних мислителів з сучасним принципом верховенства права зазначає О. О. Фаст. Відомий середньовічний філософ-теолог Ф. Аквінський "висував низку вимог, які зумовлюють природу закону: розумність, спрямованість на суспільний добробут (приватне благо може розглядатись як складник добробуту суспільства); офіційне прийняття та опублікування" (Fast, 2017, p. 46). Відповідні вимоги, на думку автора, співзвучні з сучасними критеріями, які висуваються до нормативного акту під час оцінки його відповідності принципу верховенства права. Можна погодитись з автором у тому, що підвалини для розвитку пізніших ліберальних правових концепцій, серед яких і концепція правової визначеності, були закладені задовго до їх появи, зокрема у працях середньовічних вчених.

Однією з вимог правової визначеності є ясність і чіткість формулювання правового припису, відсутність двозначності у трактуванні. Витоки цих положень можна знайти у працях Вільяма Оккама, який вважав, що пояснення про відмінності матерій будуть краще представлені у вигляді однієї тези, аніж кількох. Відтак простота, при її застосуванні до права, має прямий зв'язок з визначеністю та доступністю правових норм.

З представленої вибірково позиції цих середньовічних філософів вбачається що у питаннях закону вони вказували на необхідність його доступності для громадян, однак не обмежувались тільки визначеністю формулювань. Якщо норма, навіть досконало сформульована, не виконує своє призначення, неправильно застосовується, застосовується неоднаково до різних категорій громадян, має місце зловживання правовою нормою і викривлення її змісту, – вона втрачає свою універсальність для суспільства. Проводячи паралель з сьогоднішніми підходами до розуміння правової визначеності можемо стверджувати, що досконалість стилістична та філологічна у формулюванні, викладеному у правовій нормі не може бути єдиним змістом для правової визначеності. Правова визначеність має вести до єдиноподібного правового регулювання суспільних відносин у правозастосовчій практиці, до відсутності зловживань на підставі правової норми, що допускається органами державної влади.

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

У філософії пізнього середньовіччя і нового часу увага більше приділялась питанням організації державного управління, правил взаємодії народу і представників влади, – питання визначеності правових приписів розглядалися в цьому контексті. Так у працях Т. Гоббса важливим елементом відносин суспільство-держава були:

Закони – це ті правила для кожного підданого, які держава усно чи письмово надала йому, щоб він користався ними для розрізнення між правильним і неправильним. Мета законів в тому, щоб дати правильний напрямок діям людей, залишаючи на їх розсуд усе те, що не заборонене і не визначене законом. (Hobbes, 2000, p. 255)

Джон Локк не оминув у своїх роботах питання визначеності закону, зокрема він називав недоліком природного стану те, що йому не вистачало встановленого, визначеного закону як норми справедливості і мірила у суперечках (Locke, 1988, p. 335).

У XIX столітті на противагу ідеї природного права, з'явилися політико-правові ідеї позитивізму, які значно більш конкретно і вимогливо ставилися до формулювання правових норм та їх визначеності. Застосовуючи раціональний підхід у формуванні ліберальної концепції права І. Бентам зазначав, що зміст природного права не визначений і всіма тлумачиться по-різному, а тому не може бути сприйнятий в якості юридичного зразка (Krestovskaya, 2002, p. 258). Аналізуючи законодавство країн звичаєвого права, Бентам зазначав, що у цих країнах закон існує в формі "судового закону", значення змісту якого не може бути пояснене без звернення до судової практики. Розмірковуючи над цією проблемою автор виходив з необхідності для закону бути ясним, простим і доступним для розуміння пересічної людини. Врахування антропологічного підходу тут означає, що людина без звернення до спеціального органу шляхом ознайомлення з правовими приписами має зрозуміти різницю між правомірною і неправомірною поведінкою і керуватись цим уявленням у своїх діях.

Подолання незрозумілості у праві шляхом кодифікації підтримував Гегель. Він критикував невизначеність і незрозумілість правового припису незалежно від причин такої незрозумілості, називав таку ситуацію несправедливою по відношенню до людини.

Повісити закони так високо, щоб їх не зміг прочитати жодний громадянин, як це робив тиран Діонісій, або поховати їх в розширених і численних вчених книгах, збірниках рішень, численних судженнях, думках і звичаях, що часто суперечать одне одному, а до того ще в книгах, написаних на чужій мові – так знання діючого права стає доступним тільки тим, хто займається вченими дослідженнями. Усе

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

це однаково несправедливо... Право стосується свободи – самого цінного і самого достойного в людині, і людина сама повинна знати це право, оскільки воно для неї є обов'язковим. (Hegel, 1990, p. 252)

Отже, зв'язок виконання і розуміння правової норми пов'язується Гегелем з вимогою обов'язковості. Раз правова норма є обов'язковою і поширюється на громадян, вони повинні знати її зміст. Наведені приклади з історії правотворення проаналізовані Гегелем є вкрай показовими. Об'єднавши різні за видами обставини порушення правової визначеності, тим самим Гегель підкреслив неважливість того, з яких саме причин норми недоступні для сприйняття громадянами, в усіх випадках така ситуація має бути подолана.

Попри відсутність конкретної назви, питання правової визначеності були не новими для правової науки і властиві навіть дореволюційному періоду. "Не застосовуючи термін "правова визначеність" судових рішень (правова визначеність) в дореволюційний період вчені відзначали важливість сталості вироків та інших судових рішень, що вступили в законну силу" (Alekseeva, 2015, p. 9). Так, у своїй праці "Общая теория права" Г. В. Шершеневич вказує, що на відміну від соціальних норм правовим нормам:

Властива визначеність страждань, якими погрожують норми права, що є невластивою для норм совісті чи моралі... особа, яка погодилась порушити правову норму наперед знає про обсяг і якість очікуваного страждання. Другою і більш важливою відмінністю... є визначеність органів, які спричиняють страждання для порушника цієї норми. (Shershenevich, 1910, p. 289)

Розмірковуючи над питанням справедливості, в тому числі і справедливості у правовому регулюванні відомий американській філософ, який спирався на ліберальні цінності, Джон Роулз зазначав, що:

Принципи справедливості вибираються в умовах незнання. Це означає, що ніхто не виграє і не програє при виборі принципів в результаті природних або випадкових соціальних обставин. Оскільки всі мають однакове становище і ніхто не здатний винайти принципи для поліпшення своїх конкретних умов. (Rawls, 1999, p. 11)

Твердження про справедливість, яка повинна бути випереджальною, стосовно ситуації, тобто регулювати відносини, що виникнуть у майбутньому, а не ті, що вже мали

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

місце (у ретроспективний спосіб) кореспондує ряду вимог правової визначеності, що встановлюють недопустимість зворотної дії закону у просторі і часі, недопустимість змін до гіршого, вимогу оприлюднення правових норм, щоб громадяни мали можливість орієнтуватися на них формуючи свою поведінку.

В контексті антропологічного підходу до дослідження правової визначеності заслуговує на увагу робота О. Голмса "Шлях права". У ній аналізуючи свій багатий досвід суддівства, автор ділиться міркуваннями, що таке є право в розумінні пересічних громадян.

Якщо ви хочете знати право... ви повинні дивитись на нього як лиха людина, яка дбає тільки про матеріальні наслідки, які дасть йому змогу проаналізувати таке знання, а не як добра людина, що вбачає причини своєї поведінки – чи то в межах права, чи то за його межами – в певних санкціях сумління. (Holmes, 1897, р. 3)

У такому підході до розуміння права проявляється важливість передбачення. Для громадянина важливо, до якого кінцевого висновку дійде суд при винесенні рішення по його справі, які б при цьому методи і порівняння він не застосовував. Він може спиратись на пошуки зв'язку права з основами моралі, або посилатись на сформовану судову практику в аналогічних справах, або аналізувати норми закону на предмет їх хибності і невідповідності основним засадам права, однак для пересічного громадянина це обґрунтування, яке зазвичай лягає в основу мотивувальної частини рішення, не є важливим. Для нього, стверджує автор, важливим є кінцевий результат – відповідь яку повинно дати право – чи правомірно він діяв чи ні (Holmes, 1897, р. 4). Не називаючи принцип правової визначеності, автор, вказує на необхідність формування у людини чіткого уявлення про правомірність своєї поведінки та її наслідки.

Навіть якби кожна постанова вимагала санкції імператора з деспотичною владою і примхливим розумом, ми однаково маємо бути зацікавленими – щоб мати змогу прогнозувати – в з'ясуванні порядку, в раціональному поясненні і визначенні принципу розвитку норм, які він утверджує. (Holmes, 1897, р. 7)

Таким чином автор вказує на важливість визначеності, незалежно від якості закону – яким би не був закон – добрим чи поганим – він повинен бути визначеним і зрозумілим для "користувача".

У першій половині ХХ століття дискусія між прихильниками природного та позитивного права була досить запеклою. Ця дискусія привертала увагу дослідників обох шкіл до фундаментальних проблем права, змушувала їх на окремих прикладах шукати підтвердження власним теоріям і переконанням. Серед питань, що піднімалися такими вченими

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

як Дворкін, Харт, Фулер були і питання, пов'язані з принципом правової визначеності. Алегорична розповідь про уявного короля Рекса, який бажав назавжди покінчити з усіма правовими проблемами, стосується цілого ряду порушень цього принципу. Серед заходів, до яких вдався уявний король були: спроба запровадити прецедентне право, що створила проблему непередбачуваності суддівського рішення; спроба кодифікації законодавства, що призвела до незрозумілості правових конструкцій для населення та суперечності норм одна одній. Усунення цих недоліків і створення найкращого правового акту – кодексу тривало настільки довго, що на момент введення в дію кодекс виявився застарілим і не міг належно регулювати правовідносини (Fuller, 1969, р. 33). Така повчальна історія послідовно вказує на проблеми, з якими пов'язаний процес правотворчості і перелічує ряд вимог правової визначеності, які за умови недотримання, можуть спотворити правове регулювання.

Покращення законодавчих формулювань є чи не найпоширенішим способом удосконалити правову норму, що застосовується у нашій країні. При цьому не враховується те, що сучасні правові проблеми часто лежать у площині взаємодії у парадигмі: суспільство-держава-людина. Тому традиційний підхід до удосконалення формулювання правової норми, хоч і зберігає свою актуальність, не спроможний вирішити усі ситуації. Змінюючи законодавчий припис слід завжди пам'ятати про цінність, яку така норма охороняє. Застосування антропологічного підходу до дослідження правових явищ дасть змогу поглянути на розв'язання правових проблем з точки зору того, наскільки людина 1) сповідує цінності, уособлені у праві (вимога дотримання прав і основоположних свобод людини); 2) розуміє зміст правового припису (чи можна відрізнити правомірне від неправомірного); 3) обізнана з нормою закону (дотримання принципу законності та вимоги правової визначеності щодо порядку прийняття і оприлюднення правових норм, вимога недопустимості змін до гіршого).

Як було доведено вище, вимоги правової визначеності були сформульовані історично в контексті розвитку антропологічного вчення і сьогодні є загальноправовими. Хоча зародження вимог правової визначеності відбувалось окремо і поступово, у сучасний період вони постають у вигляді єдиного вчення про правову визначеність, яка не зводиться до однієї з перелічених вимог, а уособлює їх як систему.

Наукова новизна

Розглянуто зміст правової визначеності з позицій антропології, досліджено зародження і формування цього явища. Встановлено, що значно раніше від появи самого поняття зародились і еволюціонували ідеї, що втілені як елементи правової визначеності. Доведено, що правова визначеність є історично обумовленим правовим явищем, значення якого можливо розкрити через антропо-філософський підхід. Застосування правової визначеності дасть змогу зосередитись на ціннісних правових орієнтирах у проведенні реформ державно-правової сфери.

Висновки

Правова визначеність виступає основоположними правовим принципом притаманним правовій державі. Зміст цього принципу розкривається через сукупність складових вимог, кожна з яких має історичне підґрунтя виникнення. Вимоги щодо оформлення правових норм у загальнодоступний для ознайомлення спосіб, недопустимість обмеження чи ліквідації основоположних прав людини, відсутність ретроспективної дії права, чіткість

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

і ясність правових приписів, їх взаємне доповнення і несуперечність – ці ідеї висувались філософами в контексті антропологічних досліджень і незмінно пов'язувались ними з дотриманням вимог справедливості стосовно людини. Правова визначеність є юридичною концепцією, загальноправовим принципом, що втілює ці філософські погляди і трансформує їх у правове поле. Тому дослідження цього принципу доцільно здійснювати з врахуванням антропологічного підходу.

REFERENCES

- Alekseeva, T. (2015). *Pravovaya opredelennost sudebnikh resheniy v ugovnom sudoproizvodstve: ponyatie, znachenie i predely*. (Dysertatsiia kandydata yuridicheskikh nauk). Lomonosov Moskow State University, Moskow. (in Russian)
- Aristotle. (2000). *Polityka*. O. Kysliuk, Trans. from Ancient Greek. Kyiv: Osnovy. (in Ukrainian)
- Barceló, R. (2015). About roman legal anthropology. *Revista de Antropologia Social*, 24, 201-219. doi: 10.5209/rev_RASO.2015.v24.50652 (in Spanish)
- Doliwa, K. (2016). Philosophical and linguistic sources of Herbert L. A. Hart's theory of law. *Studies in Logic, Grammar and Rhetoric*, 46(59), 231-254. doi: 10.1515/slgr-2016-0042 (in English)
- Fast, O. O. (2017). St. Thomas Aquinas contribution to rule of law concept formation. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Pravo*, 43(1), 44-47. (in Ukrainian)
- Fuller, L. (1969). *The Morality of Law*. New Haven: Yale University Press. (in English)
- Hegel, G. W. F. (1990). *Filosofiya prava*. D. A. Kerimov, & V. S. Nersesyants (Eds.). Trans. from Germ. Moskow: Mysl. (in Russian)
- Hobbes, T. (2000). *Leviafan abo sut budova i povnovazhennia derzhavy tserkovnoi ta tsyvilnoi*. Kyiv: Dukh i Litera. (in Ukrainian)
- Holmes, O. W. J. (1897). The Path of the Law. *Harvard Law Review*, 10(8), 457-478. doi: 10.2307/1322028 (in English)
- Kravchenko, A. P. (2008). *Antropologichnyj pryncyp u filosofii prava*. (Dysertatsiia kandydata yuridicheskikh nauk). Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv. (in Ukrainian)
- Krestovskaya, N., & Tsvirkun, A. (2002). *Istoriya politicheskikh i pravovykh ucheniy: Kurs lektciy*. Kharkiv: Odissey. (in Russian)
- Locke, J. (1988). Two Treatises of Government. In *Sochineniya* (Vol. 3, pp. 135-406). Moskow: Mysl. (in Russian)
- Marinoni, L. (2012). The precedent in the legal certainty dimension. *Revista Ius et Praxis*, 18(1), 249-266. (in Spanish)
- Raitio, J. (2012). The source of law-doctrine and reasoning in Finland. *US-China Education Review*, B11, 960-973. Retrieved from <https://www.ifla.org/past-wlic/2012/129-rautio-en.pdf> (in English)
- Rawls, J. (1999). *A theory of justice*. Cambridge: Harvard University Press. (in English)
- Shershenevich, G. (1910). *Obshchaya teoriya prava* (Vol. 1-4). Moskow: Br. Bashmakovy. (in Russian)
- Totskyi, B. (2014). Legal certainty as a basic principle of the land law of Ukraine. *Jurisprudence*, 21(1), 204-222. doi: 10.13165/JUR-14-21-1-10 (in English)
- Vaate, V. de. (2017). Achieving flexibility and legal certainty through procedural dismissal law reforms: The German, Italian and Dutch solutions. *European Labour Law Journal*, 8(1), 5-27. doi: 10.1177/2031952517699103 (in English)

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Алексеева, Т. Правовая определенность судебных решений в уголовном судопроизводстве: понятие, значение и пределы : дис ... канд. юрид. наук : 12.00.09 : защищена 08.12.2015 / Алексеева Татьяна Михайловна ; науч. кер. Н. В. Ильютченко ; Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова. – Москва, 2015. – 264 с.
- Арістотель. Політика / Арістотель ; пер. з давньогрецької О. Кислюк. – Київ : Основи, 2000. – 239 с.
- Barceló, R. En torno a la antropologia jurídica romana / R. Barcelo // Revista de Antropologia Social. – 2015. – № 24. – P. 201–219. doi: 10.5209/rev_RASO.2015.v24.50652
- Doliwa, K. Philosophical and Linguistic Sources of Herbert L. A. Hart's Theory of Law / K. Doliwa // Studies in Logic, Grammar and Rhetoric. – 2016. – Vol. 46, Iss. 59. – P. 231–254. doi: 10.1515/slgr-2016-0042

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

- Фаст, О. О. Внесок Фоми Аквінського у формування концепції верховенства права / О. О. Фаст // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2017. – Вип. 43, Т. 1. – С. 44–47.
- Fuller, L. *The Morality of Law* / L. Fuller. – New Haven : Yale University Press, 1969. – 262 p.
- Гегель, Г. В. Ф. *Философия права* / Г. В. Ф. Гегель ; пер. с нем. ; ред. и сост. Д. А. Керимов, В. С. Нерсесянц ; авт. вступ. ст. и примеч. В. С. Нерсесянц. – Москва : Мысль, 1990. – 524 с.
- Гоббс, Т. *Левіафан або суть будова і повноваження держави церковної та цивільної* / Т. Гоббс. – Київ : Дух і Літера, 2000. – 606 с.
- Holmes, O. W. Jr. *The Path of the Law* / O. W. Jr. Holmes // *Harvard Law Review*. – 1897. – Vol. 10, No. 8. – P. 457–478. doi: 10.2307/1322028
- Кравченко, А. П. Антропологічний принцип у філософії права : дис ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / Кравченко Алла Петрівна ; наук. кер. В. Д. Титов ; Нац. юрид. академія України ім. Я. Мудрого. – Харків, 2008. – 215 с.
- Крестовская, Н. *История политических и правовых учений : курс лекций* / Н. Крестовская, А. Цвиркун. – Харьков : Одиссей, 2002. – 448 с.
- Локк, Дж. Два трактата о правлении / Дж. Локк // *Сочинения* : в 3 т. / Дж. Локк. – Москва : Мысль, 1988. – Т. 3. – С. 135–406.
- Marinoni, L. *El precedente en la dimencion de la Seguridad Juridical* // *Revista Lus et Praxis*. – 2012. – Año 18, № 1. – P. 249–266.
- Raitio, J. *The Source of Law-Doctrine and Reasoning in Finland* / J. Raitio // *US-China Education Review*. – 2012. – № В 11. – P. 960–973. – Access Mode: <https://www.ifla.org/past-wlic/2012/129-raitio-en.pdf> (Date of Access: 08.11.2018). – Title from Screen.
- Rawls, J. *A Theory of Justice* / J. Rawls. – Cambridge : Harvard University Press, 1999. – 538 p.
- Шершеневич, Г. Ф. *Общая теория права* : в 4-х т. / Г. Ф. Шершеневич. – Москва : Бр. Башмаковы, 1910. – 805 с.
- Totskyi, B. *Legal Certainty as a Basic Principle of the Land Law of Ukraine* / B. Totskyi // *Jurisprudence*. – 2014. – Tom. 21, Nu. 1. – P. 204–222. doi: 10.13165/JUR-14-21-1-10
- Vaate, V. de. *Achieving flexibility and legal certainty through procedural dismissal law reforms: The German, Italian and Dutch Solutions* / V. de Vaate // *European Labour Law Journal*. – 2017. – Vol. 8, Iss. 1. – P. 5–27. doi: 10.1177/2031952517699103

H. Z. OGNIVIUK^{1*}

^{1*}Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine), e-mail a.ogneviuk@gmail.com,
ORCID 0000-0003-0529-2551

ANTROPOLOGICAL APPROACHES IN LEGAL CERTAINTY RESEARCH

Purpose. The study is aimed at highlighting in the historical-comparative context the influence of anthropological teachings on the development and formation of such a legal phenomenon as "legal certainty", proving that the category of legal certainty appeared as a consequence of anthropocentric philosophical approach in law. **Theoretical basis.** In the article, using the system approach, the content of the term "legal certainty" was analyzed. The axiological approach allowed generalizing various manifestations of legal certainty within the limits of one value concept and generalizing it by formulating and emphasizing the importance of the anthropophilosophical approach in the study of legal phenomena. The method of comparison, analysis, synthesis, generalization of philosophical concepts was used, in which the principle of legal certainty was expressed in different periods of historical development. **Originality.** This article supports a wide approach to understanding the principle of legal certainty, and the latter one relates to general theoretical legal principles. It is alleged that legal certainty consists of a number of requirements for lawmaking and law enforcement. In conducting a historical analysis for these requirements of legal certainty, it was established that they were historically originated and developed as a part of anthropological philosophical doctrine and subsequently embodied in law. The connection with anthropological teaching in jurisprudence is transformed into a relationship between the realization of the principle of legal certainty and human rights. **Conclusions.** Anthropological approaches in the study of legal phenomena allow providing value humanistic orientation to law. Human rights and freedoms as the most important social value require observance of

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

them even when the legislation is imperfect, uncoordinated, contains gaps and uncertainties. The principle of legal certainty enables to overcome these difficulties, due to it the requirements of lawfulness and observance of human rights and freedoms are agreed upon. This principle is generally legal, and its content is revealed through a set of components – requirements.

Keywords: legal certainty; anthropology of law; legal principle; res judicata; antropocentrism; principle of justice

А. З. ОГНЕВЬЮК^{1*}

^{1*}Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна), ел. пошта a.ogneviuk@gmail.com, ORCID 0000-0003-0529-2551

АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ В ИЗУЧЕНИИ ПРАВОВОЙ ОПРЕДЕЛЁННОСТИ

Целью статьи является исследование влияния антропологических учений на развитие и формирование правовой определенности как правового явления в сравнительном историческом контексте. Доказывается, что категория "правовая определенность" появилась вследствие развития антропоцентрического философского подхода в праве. **Теоретический базис.** В статье с использованием системного подхода было проанализировано содержательное наполнение термина "правовая определенность". Аксиологический подход был использован для объединения разных проявлений правовой определенности в рамках одного ценностно-ориентированного понятия, удалось обобщить эти проявления, сформулировав и определив важность антропологического подхода в исследовании правовых явлений. Использован также метод анализа, синтеза, обобщения философских концепций, в которых находил свое проявление принцип правовой определенности в различные периоды исторического развития. **Научная новизна.** В данной статье поддерживается широкий подход к пониманию принципа правовой определенности, а последний отнесен к общетеоретическим правовым принципам. Утверждается, что правовая определенность состоит из ряда требований к правотворчеству и правоприменению. При проведении исторического анализа этих требований правовой определенности установлено, что они исторически зарождались и развивались как часть антропологического философского учения и после были применены в праве. Связь с антропологическим учением в праве трансформируется в зависимости между реализацией принципа правовой определенности и правами человека. **Выводы.** Антропологические подходы в исследовании правовых явлений дают возможность придать праву гуманистическую целенаправленность. Права и свободы человека требуют соблюдения даже в тех ситуациях, когда законодательство не является безупречным, согласованным, имеет изъяны и неопределенности. Принцип правовой определенности дает возможность справиться с этими трудностями, благодаря чему принципы законности и соблюдения прав и свобод человека взаимно согласовываются. Этот принцип является общеправовым, а его содержание раскрывается через совокупность требований.

Ключевые слова: правовая определенность; антропология права; принцип права; res judicata; антропоцентризм; принцип справедливости

Надійшла до редколегії: 09.04.2018

Прийнята до друку: 23.11.2018